

Szepes Erika

„az önarckép egyben világértelmezés” - Orbán Ottó modern személyisége

(Gondolatok a paradigmaváltásról VI. II. rész)

Ugatás üdvösségért – a generációban létezés

Az Orbán által sokszor tematizált életanyagnak, ami nem engedi kiüresíteni költészetét, az első versvilággá tett élménye a háború volt. Láttuk közösségteremtő funkcióját a generációban (Vajda Mihály, Kertész Imre és sokan mások). A második kiemelt pozíciójú élmény 1956 és a hatvanas évek; természetesen az 1956-os versek csak 1989 után jelenhettek meg, a legkeményebb írása nem is vers, hanem a prózai Nemzeti dal, Bibó István szavainak intarziaként a versbe építésével (1996). Annál erőteljesebben tört be a Hatvanas Évek mára már nosztalgiával emblematikussá emelt korszaka, Orbán ifjúságának ideje, az ifjúkori szerelmekkel és lázadásokkal. A sors- és eszmeközösséget a generációval az azonos történelmi korszakhoz tartozás teremtette meg: a konszolidált körülmények megközelítőleg ugyanazokat az élményeket szolgáltatták mindőjüknek.

végülis mellékes hol mikor és mi hozott össze veletek
lötyögtem kávéztam cigarettáztam és döglődtem veletek
kályha-szánk beszédes lángja az eszpresszó-büdösbe kicsapott
hallottam tűzköpő esztétikátok és szívtam a lábszagotok
végülis szabadvers kötöttvers siker és zártosztály egyremegy
ültem a seggemen veletek dumáltam át a fél életet...

(Kortársak)

A rímhelyzetben és középrímként is elhelyezett veletek egy Orbánnál mindig nagyon pontosan megválasztott személyhez szóló határozószó: a közösségteremtés és egyben a kivülállás ('én szólok hozzátok, és én látlak benneteket kívülről') kettős aspektusának érvényesítése – a teljes egybeolvadás a többes szám első személy volna.

Már jóval kritikusabb visszaemlékezés a Kondor:

És az egész léha és zenés idő, a Hatvanas Évek,
remény és cinizmus áttáncolt korszaka;
mintha a bukó nap éppen kelőben lenne,
mintha sugártollhegygel maga a tenger fényesség metszené ki a kontúrokat,
és szárnyas halak és bakarasz népek vésnék emlékezetükbe a láng és lobogás erdőt,
amit baltával irt majd a közelgő éjszaka.

A Kondor festette csoportképhez hozzátartozott a Nagy Esztétika megalkotása is, de a saját esztétika kialakításának nem a közös munka az üdvözítő módja, ehhez egyéni élményanyagra és látásmódra volt szüksége. „valaha sokat vártam a költői képtől / de hol vannak már a fiatalság örült és villámló évei / amikor egy halkszavú de indulatos államhivatalnok megesküdütt arra / hogy amíg ő él az Üvöltés nem jelenik meg magyarul...” (Ginsberg Budapesten) Az ihlet tőlük, Ginsbergéktől jött, az Ugatás üdvösségért variált intertextusa az Üvöltés-nek, a velük való megismerkedéstől (és az őket fordítástól) kezd Orbán Whitman-sorokat, ha tetszik, Ginsberg-sorokat írni.

kuss, rohadt csipogás, költészet, angyalok modora, a rosseb beléd,
eb-időm foga közt nadrágom szára, a halál foga közt törekeny csillagom,
és teli a szám foggal és dühvel, teli vérrel, csonttal, pincével, háborúval,

hú, hú, tört ki a torkomból a gyermeki ordítás, a fulladásig visszanyelt,
az apám csontjai ezek, ezeröttszáz csontból összekevert darabjai közül kiválaszthatom

őket..

...
és fújjam a Csontodért Rendületlenül, a takaratlan önzés himnuszát

A ginsbergi düh Orbánnál nem az akkori jelen felé irányul: visszaível a múltba, a háborúba, és egy ironikusan variált intertextussal rátalál egy magyar költőre, aki a Szózat-ot hatalmas Halotti Beszéd-ében intarziaként használja: Máraira. Idézi a Márai-intertextust, annak egy másik sorát, iszonyú szarkazmussal:

(kuncogás) „AZ NEM LEHET HOGY ANNYI SZIV”
mire ismételt kuncogás hallatszik
már miért ne lehetne (...)
nyomorult kor nyomorult közösség
szikrázik egy próféta átkot
a házilag barkácsolt verspetárda
aztán kialszik
(A költő a költészet hatalmát dicséri)

(Márainál: Még felkiáltasz: 'Az nem lehet, hogy oly szent akarat'. / De már tudod! Igen, lehet...', Halotti Beszéd.)
Az egész időjáték: a hatvanas évek dühöngő örületének összevetése a háborúval evokál még egy másik magyar művet is, Déry Képzelt riport-ját, amelynek disszidens magyar hősei, Eszter és József az őrjöngő amerikai csődületben ugyanazt a rémületet érzik, mint itthon, a háborúban. A tömeg és az erőszak archetípusa a háború, Orbánnál minden innen indul és ide hajlik vissza.

„...a mindenség sötétjében csak rögeszménk világít”

A dezilluzionáltság a hatvanas évek múlásával együtt fokozatosan erősödik Orbán tudatában. Kezdetben az eszme még csak „zavaros”: „viszlát Allen viszlát zavaros üdvösségünk / fiatalságom nagyhangú versétől búcsúzom / a hatvanas évek illúzióitól amikor az értelmiségit / reform tervei páncéljában pompázó lovagnak láttunk / aki szíve helyén egy kézzel rajzolt virágot visel / semmi közünk egymáshoz / de jó tudni hogy lényegünk közös”
Az amerikai tiltakozás a vietnami háború ellen a „flower power” jegyében zajlott, ennek lett jelképe a kézzel rajzolt virág. A hatvanas évek a világ ifjúságának ideje volt: a vietnami háború elleni tiltakozással egy időben forrongtak a diákok Párizsban, és tüntetett a fiatalság az „emberarcú szocializmusért” a „prágai tavaszban”: „és az égtájtól égtájig gomolygó füstből megszületik a /Hatvanas Évek Mítosza/ tíz évnyi éden a madarak Beatlest füttyülnek és nincs szívizomelhalás” (A hatvanas évek)

A kritikus szemlélet éleződésével Orbán ismét távolítja magától a verset: egyes szám harmadik személyben szól azokról, akiket megszólít vele. „Nemzedékem, a délibábos évek / lángoló hajú szabadcsapata / rokkantan sülyed a kórházzagú sötétben, / töredék életművek, önpusztító mániák, / s a világminta, melyet a művészetek / bizonytalan szövőszékén próbáltak újraszöni, / maradt a régi, háborús keresztöltés... / A múlt századi megbízható kézimunka: / tarkóra tett, fölemelt, hátrakötözött kezek...” (A teljes élet)
Ismét a háborút idézi a hatvanas évek végének dezilluzionált világa.

S az idő távolából a hanyatlásában egyrészt nosztalgiává szelődött, másrészt szidalmazott korszak összefoglaló, nagy verse, A hatvanas évek Ginsberg szállóigévé lett sorának továbbgondolásával: „láttam nemzedékem legjobb elméit én is de nem az örület / romjaiban hanem filmgyári vágószobákban és tanszéki egérlyukakban / kik szabad levegő voltak és a tehetség naprobbanása és nádszölderekű intelligens lázadás/ eljött értük a siker a ragacsos polip és szívükre tapasztotta undok szívókorongjait / csak lassan lassan hogy ne fájjon ez volt a szörnyeteg trükkje / mindig egy csőppel kevesebb vér egy csőppel kevesebb indulat / egy csőppel több megalkuvás” .

A „tízévnnyi éden” után előbb a hetvenes, majd a nyolcvanas és a kilencvenes évek, ismét a ginsbergi indítással:

„Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban politikától / becsavarodott jóhiszemű együgyű értelmiségieket, / átgyalogoltak önnön fiatal arcukon és telerondították éveken át ápolt művük kertjét, miközben észrevétlenül rászoktak a hatalom kábítószere, / és a kerek és ép egész nevében a rögeszmés részt festették föl a címerpajzsra (...) Isten választott küldöttei naív balekok kortársaim és barátaim / szellemem titkos rokonai...” (kiem. Sz. E., 1992: Ginsberg-variáció 1. Gyászdobok és süvöltés, a süvöltés interakcióba kerül a ginsbergi Üvöltés-sel).

A XX. század költői-ben egyértelműen elbúcsúzik fiatalokának társaitól; hűlt helyét találja nemcsak eszme- és kortársainak, hanem magának a lelkesítő eszmének is:

Letűnik a színről egy generáció
a nemzedékem Viszi vereségeit
rögeszméjét hogy ő majd igenis segít
a századokon át nem gyógyuló bajon
mert ő a képzelet és a forradalom
pedig csak seggencsúzás önbiztatás mánia
Egyikünkől sem lett isten fia
csak irodalmi sztár vagy népvezér
Bár közben ahogy szokás folyt a vér

Kritikusai a hetvenes években végbemenő változást költészetének alakulása szempontjából alapvetően pozitívnak ítélik: általánosítóbb, kontemplatívabb kifejezőmód felé törekvést látnak, szerintük iróniája a destrualás, a mítoszrombolás irányában mélyül (Harkai Vass Éva HK 1997/ 1-2. 53) A folyamatra hozott példákban nem érzem a szelídült kontemplációt: „az egész pisi- és vérszagú rengés, / amivé Közép-Európa dolgozta át / a veronai erkélyjelenetet” – node minden szöveg az, amivé magyarázzák, ezt megtanultuk a de-, re-, konstruktivistáktól. Harkai folytatja: „a hősök, a lírai ént is beleértve, egy Schopenhauer óta ismert 'ósi bábjáték meztelen szereplői'; [nem értem a kapcsolatot a pisi- és vérszagú Közép-Európa és a schopenhaueri meztelen bábjáték között. Lehet, hogy nem vagyok képes felismerni a megelőlegezettségeket? Sz.E.], a modern lírai én pedig 'modern mozihősként' láttatja magát. A tárgyiasító, absztraháló eljárások révén a privát életkör tényei általános érvényűvé, történeti és egzisztenciális tartalmúvá válnak.” És felhangzik a prófétai kinyilatkoztatás is: Kulcsár Szabó Ernő az Orbán Ottó-kötetekben végbemenő „individualelméleti fordulat” fázisait látja a Távlat a történelemhez (1976) a személyiségben bekövetkezett változás; a Homlokán babérral a költő-ről:” E költészet legújabb vonulatában 'a kor kórtörténeteire reflektált, egzisztenciális értelmű levegőtlenység és kicsinyesség' van jelen.” Azt jól látja Harkai, hogy metaforikus-szimbolikus vonások kerültek előtérbe – no nemcsak az önarcképen, amit ő vizsgál, hanem az egész költészetben. A fiatal költő nagy ívű látomásai, szürrealista víziói („Az éj puha gyümölcsöket szemez./ A megszeldült rettenet házat emel / acélból és üvegből.”; „Láncaikról szabadult szelek / rohannak a város felett”; „Hallani, látni, majd: / tüzek és sínek nevetnek az éjszakában, / gépek repülnek, mennek, állnak, / a messzeségnek könnyű, tollas teste van, / mint a madárnak, / városok alusznak hatalmasan / s a sugárutak néma áramában / áramvonalas csend suhan, az utcák álmát az oszlopok körülállják...”; „Hullámzó fehér kiáltás az ég, / fehér zuhatag a világ, / megülök könnyedén, mint a levél, / szívemben arany karikák” – mindezek a példák a Megérkezés az égitestre című, többrészes opuszából (valók) után az érett, majd beteg-idős, eszméivel magára maradt Orbán felhagy a „vörösmartys” víziókkal (Réz Pál látja Vörösmartyhoz közelállónak Orbán hatalmas képeit, a „fű-frizurás tavasz”-képből az Előszó-t hallja ki az utolsó kötet hátsó borítóján), és a kevésbé díszített, kevésbé a szépre, mint a kimondás bátorságára törekvő gondolati költészetet teremt. Dérczy Péter Távolodóban a metaforától (Beszélő 2007/ május 12) „elmozdulást vesz észre Orbán költészetében a klasszikus, látomásos, metaforikus lírai alakzatoktól. Az elmozdulást három ponton észleli: „a költői szerep, a metafora és a versnyelv, valamint a szó fokozatos, lassú átmenetekben való átértékelésében.” A stílusváltás, a beszédmodor megválasztása tökéletesen tudatos, ugyanígy a változtatás a versformában is. A nagy vizionárius szabadversek után a tömörebb, prózaibb, gyakran klasszikus formák válnak kedvelté.

Tarján Tamás foglalkozik az Orbánt ért hatásokkal; ő is úgy látja, hogy a korábbi vörösmartys hang Arany Jánosivá szelídül-bölcsül. Ennek oka nem elsősorban az öregség és a betegség, ami Orbán számára „világjel, üzenet a világból”. Lételem. Orbán a betegségét úgy verselte meg, hogy lírai hőse a gyógyíthatatlanul beteg világ gyógyíthatatlan betege volt. Tény az is, hogy a mesterség továbbviteléhez is Aranytól kér tanácsot: „Mi hát a költészet, mesterek közt mester, / zúgó csillagok közt a lassan-a-testtel; / mire illik rá még ugyanaz a mérték, / ahogy azt a régi mesterek kímérték, / hogyha egyszer nincs is vagy nem úgy van isten, / hogy emberi mérték szerint is segítsen?” (Arany Jánoshoz) A kései kötetek és a Shakespeare-t fordító Aranytól vett idézetek, kötetcímek is erősítik ezt az észrevételt. (Kortárs 2003/10) Ez a fajta szikárabb, jórészt csak metaforát megengedő dikció közelíti őt fogadott „apjának”, Vasnak Arany Jánoson érlelődött, letisztult költészetéhez.

Ugyanígy faggatja E.A. Poe-t is, Holló-jának versformáját imitálva: „De hát mondd csak, világ ez még? Hol vannak a nagy koreszmék? / Hol a megtervezett éden, melyet századunk kínált?” (A holló)

Eszme vesztén, elvesztek a társak. Orbán – érzése, meggyőződése szerint – egyedül maradt az eszmének még a hiányával is. Dérczy úgy látja, hogy a költőszerepben az „elmozdulás” a vátesz-költőtől a tanúságtévő költői szerep felé tart.

(Dérczynek itt vitája van Margócsyval, aki szerint ebben a formában a költő irányadó szerepe „már nem annyira domináns”, Dérczy nem lát nagy különbséget a „nem domináns szakrális költő” ill. az általa jellemzett törvényhozó, ítéletmondó szerep között. Margócsy 1996: 253.old.. Dérczy: 2007)

Elismerve a megállapítás igazságát, miszerint már csak a tanúszerp maradt, véleményem szerint a legkeserűbb versekben azért még feltör az igény a hagyományos költő- és nyelvfelfogásra:

„Hiúságok hiúsága, / hogy a nyelv versben beszél, / élteti még a rögeszme, / hogy nélküle odaveszne / az eleven szalmabáb. / Legyints rá, és menj tovább!” (Vanitatum vanitas, kiem. Sz.E.)

A tanú-szerpet, a „veszélyes tanúk tárgyilagosságát” Dérczy az Invokáció-ban, természetesen Az ádáz szemtanú-ban, az Antipoétiká-ban találja meg. Mindemellett Orbán „hangsúlyosan fenntartja magának a kimondás erkölcsi pátoaszát, a ‘helyettes beszélő’ morális gesztusát, azt, hogy nem ‘csak egy személy’ (...) a megszólaló.”

Különös, hogy a tanú-szerp tárgyalásánál, és főként a „helyettes beszélő”, a „kimondás erkölcsi pátoaszának” gondolatkörében Dérczy figyelmen kívül hagyja A dán királyi főszámvevő jelentése...-vers Marcellus-figurájában egyrészt a Hamlet helyett beszélő rezonőr, ill. az Orbán helyett beszélő tanú szerepét (Szepes 2003)

Eszme veszvén, a posztmodern kor megtagadja az eszme hordozóját, az embert, a költőt. Orbán elkekeredetten küzd: „Érjem be azzal, hogy a személyiség rombadólt? / Lássam hasznos vívmánynak az idézőjelet?” (A reménymérgezés) Balassi módján fohászodik a végképp elveszettnek hitt, legszentebb eszméért: „későn lett szavam rád, / levegős szabadság, / amikor már rég nem vagy.” Nem korlátozza a reményvesztést Magyarországra: mindig európai összefüggésben (s mint láttuk: amerikaiban, indiaiban is) gondolkodik:

Európa csak álom Rögeszme és lehetőség
Elherdálni volt újabb ezer évünk
Tömegsírok közt csoszogunk míg gyűjtjük a rőzsét
Hamu és füst és tél Ez a vége A végünk
(Az ezredforduló felé, kiem. Sz.E.)

Lehetetlen nem kihallani a tébolyult vörösmartys látomást és pátoaszt, s az utolsó sor variált intertextusát az Előszó-ra

Utasi Csaba arra vállalkozik, hogy A költészet hatalma kötet kapcsán szembesítse önmagával a költőt. „A besorolt versek Orbán Ottó munkásságának csaknem negyedfél évtizedét fogják át, s így elég pontosan informálnak a költői magatartás és szemlélet változásairól (...) a lírai én egy-egy költő kapcsán visszapiillant indulása éveire, s egykori tévelygéseinek tűnődve, mai helyzetének, törekvéseinek kontúrjait is sejteti.” (Utasi HK 1997/1-2. 88).

Orbán belátja egykori tévelygéseit? Ha tévelygésnek mondható a hit a szabadság, egyenlőség, testvériség máig meg nem valósult eszméiben?!

Az önmagával meghasonlott modern személyiség előképét persze meg kell találni (mert ugye fontos a „megelőlegezettség”). Sok van. Utasi Csaba egyet választott, éppen az aurea mediocritas költőjét, a kiegyensúlyozott távolságtartás archetipusát, Horatiust. Különös választás: az ötletet egy véletlen vagy szándékolt félreolvasás adta, amikor Utasi a nagy klasszikus filológust olvasta: „Horatius óta, aki Kerényi Károly találó szavával ‘kettéhasadottnak’ és zömében ‘végképp megromlottnak’ látta a ‘kifáradt kozmoszt’, költők egész sora jutott el a végső meghasonlás pillanataig.”

Az olvasat hibás. Kerényi a Horatius költészetében kimutatható kettősségekről beszél: a Romanum és a humanum ambivalenciájáról, a sokistenhit és a készülődő kereszténység világáról, amelyben Horatiust a kereszténység meg érintette. (Kerényi Károly: Horatius Noster. Kétnyelvű klasszikusok, Officina, 1943. 8-13.old.)

Amiként Horatius sem volt „hasadt lelkű” költő, úgy a kései utód, Orbán sem az. Ami az ő lelkében zajlott, az a volt eszmék hitének elvesztése. Még pontosabban: annak belátása, hogy ő hiába hisz (hinne) továbbra is, az teljesen reménytelen és kilátástalan. Horatius költészete a serenitas (nyugalom, bölcsesség, derű) minőségével jellemezhető, Orbáné a tragikum, az ironia és önironia mellett megnyilvánuló ritka pátoasz eszközeivel. Utasi végül is így fogalmazza meg a meghasadttságot: „Orbán Ottó oly mértékben értelmetlennek és kilátástalannak találja a létet, hogy a bizakodás minden elképzelhető egérútját lezárja maga előtt.” (Utasi HK 1997/1-2. 87-94.)

Még ez sem igaz. A súlyos, beteg Orbán utolsó pillanataig dolgozott, írt, verset, publicisztikát – harcolt. A nehezen kivívható igazáért és az élete meghosszabbításáért. Rezignált volt, dezilluzionált volt - lehetett is, ha ilyen írásokat olvasott önmagáról -, de nem volt depressziós. Azt nem engedte az „életanyaga”.

A Balassi-pastiche-ban megrendítően tör fel a fohász a szabadságért, s a szabadságvágy – mint József Attilánál mindig – Orbánnál is a renddel jár együtt: „Ez a becsvágyó évszázad azt képzelte, hogy az eszével teremt majd rendet.” (Levél a Parnasszusra, mit tudni, talán a költészet jövőjéről) Szabadság, rend mellett a harmadik, reménytelenül vágyott fogalom Orbánnál az ész, a szellem, amelynek sorozatos kudarcairól írta a Hamlet-szerpben megszólaltatott műveit.

A rezignált költő két dolgot tehet: őrizi szép emlékeit: „Az idő makacs újramező, s mindig új hús kell neki az ágyba, / a hadiszámár nyergébe új évjáratok új balekjai - / most ők azok, dadognak és lobognak és lobognak, /.../ nyelvükön tilalmas szavak, mint piacgazdaság és demokrácia, / szemükben a káprázó összefüggések jövőidejű délibábja, / miközben túl az ablakon egy sivatag szikrázik körülöttük, / a nyomorult jelen, a csak emlékeknek szép hatvanas évek.” (kiem. Sz.E., Sírki és káprázat, 4.) És őrizi megvalósulatlan eszméit, amelyektől nem tántorít – így válnak rögeszmékké. A rögeszme szót ilyen értelemben (tudomásom szerint) Vas István, a „fogadott apa” használta elsőként:

A padló tompa gúnyt recseg alattunk,
a gond harangoz minden gondolatban,
egy hús szellő fúj, lankad már a nyár.
A lélek hullna, kétes mélybe veszve.
Mi tartja fönnt? Csak egynéhány rögeszme.
Mint zsákmányát a lengő sasmadár.
(kiem. Sz.E., Ablaknál)

Orbán dedikál is egy verset Vasnak, amelyben szerepel a rögeszme szó, egy Vörösmartyt és Madáchozt idéző hatalmas képben (igaza van hát Réz Pálnak is, aki a Vörösmarty-hatást legalább olyan erősnek érzi, mint Aranyét), de mindenképpen a 19. század romantikájában és pátoszában fogant a vers): ...

És fölöttünk az ég, a lángoló rögeszme,
Vörösmarty és Madách őrült üstököse,
hogy a veszett ügy tán mégisincs annyira veszve.
Akárhány vereség, nem okulunk sose.
És fölöttünk az ég, a lángoló rögeszme.
(kiem. Sz.E. A nem rozsdásodó vasoszlop. A nyolcvanéves költőnek)

Orbán minden elveszített hit helyén rögeszmét hordoz. Generációjának sincs már ideája, csak rögeszméje: „Letűnik a színről egy generáció / a nemzedékem Viszi vereségeit / rögeszméjét hogy ő majd igenis segít / a századok óta nem gyógyuló bajon” (A XX. század költői) A Ginsberg-variációk-ban: „és a kerek és ép egész / nevében a rögeszmés részt / festették föl címerpajzsukra.” Magányában maró öniróniával: „...a költőnek ezenfelül ott a verse, / a gyulladt seb, mely lüktet és nem lohad, / de láza megbokrosítja a ritmust, / a rögeszmés, szárnyas versenylovat...” (Holtak szellemével társalog)

Önérzettel utasítja el a kritikát: „Rögeszmés vagyok, ez igaz, de nem lila dogmát ordító számár” (Levél a Parnasszusra...)

A rögeszmesség – a hithez ragaszkodás – felvetíti Orbánban a lángoszlop-képzetet, a Petőfitől a legpozitívabbnak tartott szerep, a vátesz-költő szimbólumát, amely Weöres Sándor 1944-es XX. századi freskójában először vált neveltségessé egy torz ideológia hirdetése miatt. Majd a Lobogónk, Petőfi! programját parancssá tévő korszakban – átértelmezve, eredeti közegéből kiszakítva - esztétikai és etikai dogmává vált, egészen a kritikus hetvenes évekig. Az a költő, aki még akkor és azóta is hitt a költő vátesz-szerepében, vagy a többi költő elé állított negatív példaként veszített még valós értékéből is - Nagy László és Juhász Ferenc -, vagy konzervatívvá minősítve került ki az olümposziak közül („a Vas? avas!” – mondta még az ifjú Orbán is). Orbán számára a hatvanas éveire visszaemlékezés, az elveszített társak és eszmék fölötti ironizálás során a szimbolikus képet azáltal teszik neveltségessé a mindig váltani kész neofiták, hogy új eszmék birtokában készek lemondani róla: „Láttam őket a futkosó / lángoszlopokat egy rögeszme délceg megszallottjait megokosodva / és lemondó legyintéssel elsüllyedni a jelentéktelenségben...” (A repülés fölfedezése)

Angyalosi, aki egyébként meglehetősen kritikus a kritikai pengeváltásra mindig kész Orbánnal, rögeszme-ügyben megengedőbb: „A rögeszmés jelleg valóban lehet nagy művészet alapja. Ha nem is minden művész ilyen, kétségtelenül az egyik alapvető típus a kedvenc témáit újra meg újra körüljáró, az egyre érvényesebb kifejezést kereső alkotó. A rögeszme szó tehát kettős értelmű Orbán Ottó költészetében. Utal a költői én bizonyos szituációinak, gesztusainak visszatérésére, de utal magának a költés aktusának szimbolikus értelmére is, amely az életigenlő, gyakran 'esztelennek' minősített reménnyel áll kapcsolatban.” (Angyalosi HK 1997/1-2. 81)

Orbán, a fogalmi költészet eszközeivel így foglalja versbe: „...a világhaladás / kérdéses időszakában a lírai én / volt mindenképpen fölött problematikus, // az a mód, ahogy eljut az általánosig, / hol a vers szövetén, mint függönyön, átdereng. / A rögeszme, hogy itt a sors repül gyalog, / s hogy az átértékelés lényege éppen a föld / rögtönzéseire a léttel rögtönözni, taval / viselt zakó.” (Horatius születésnapja)

A tanú-szerep, a kimondás éthosza Orbán legfőbb személyes jegye. Így értékeli Dérczy is: „a személyes távlat, történet a korszak verseiben legtöbbször morális és szociális felelősségvállalással is ötvöződik, ami a szövegek befogadóját arra is figyelmeztetheti: a költői szerep hagyományos felfogása még élénken él a versek beszélőjében. E morális költői gesztusok a személyes történetet így nagyobb távlatokba is belehelyezik. Orbán ekkor találja meg költészete tágabb régióját, Közép-Európát is.” Végül Dérczy, a ma uralkodó ízlésdiktátumokkal szemben, mintegy magára is kötelezőnek tartva azt, amit Orbánban méltat, így fogalmaz: „ minden kétkedés, minden ellentézés ellenére a 'mégis-morál' magatartását szimbolizálja.” (Dérczy ugyanezt teszi – kritikusai ponton.) A mégis-morál tartalmát pedig az Orbán-szövegekből olvashatjuk ki: „ A kozmopolita csillagképek alatt a gyalogos valóság. A végtelennel kacérkodó, szajha szavakban ők a pontos és halálos közép-európai mérték.” (Gyöker a földben) A közép-európaiság nem geográfiai, hanem szociálpolitikai fogalom: Orbán ugyanúgy érez Indiában is. Ablak a földre című prózakötetének egy fejezetére (Drive in Marine Drive) szóban így emlékezik: „...ülök egy taxiban Bombay-ben, hazautazás előtt, és odaszólok az indiai sofőrnek, hogy 'Hajtson a Marine Drive-on', és hallom a saját hangomat, és meglepve tudatosítom, hogy elég hozzá három hét, ami alatt én kastélyban aludtam, nagy kocsikon közlekedtem, s ehhez úgy hozzá tudtam szokni, hogy egyetlen mondattal kétfelé osztottam a világot, az engem kiszolgáló taxisra, meg önmagamra, aki ekkor természetesen a felső tízezerhez tartoztam (...) A végén abba torkollik bele, hogy (...) jön egy érinthetetlen(...), aki a szegények közt is a legszegényebb, tehát jön egy öregasszony, lehet, hogy koldusasszony volt, nem tudom pontosan behatárolni, (...) látom a két leapadt, napszitta mellét, és ebben és ekkor az emberiség nyomorúságát látom...” (Szepes Parnasszus 2002/ősz, 23-24).

Orbán, a költő és az ember etikai következetességének ismeretében elfogadhatatlannak tartom a Hetvenedik évére híres sorainak szándékos félreértelmezését: „ én ejtem a szót, de valaki más beszél / Mária siralma és a körüti argó” – a sor az egyetemi karban éneklő interpretátorok szerint egyrészt bizonyíték a szerepvers bevonulására Orbán Ottó költészetébe, másrészt a nyelvfilozófiai elméletek költészeti demonstrálására: „ez a verstechnika képes magába fogadni a szövegek általi közvetítettség tapasztalatát, valamint azt, hogy itt voltaképpen a nyelv mondja ki a lírai én-t és nem fordítva.” (Szilágyi Márton És 1996. nov. 29. 15. old.; Bónus Tibor Jelenkor 1997/10: 993.o.) És végül erről a sok hivatkozás által kulcs-sorrá – mint láttuk: félreértelmező kulcs-sorrá - tett fontos idézetről az egyetemi kánon egyik jeles képviselője: „ Orbán remekül kitalálta verseinek kétségbevonhatatlanul egyes szám első személyű, a többes szám felé ki nem terjeszthető költő-imágóját: olyan valaki beszél itt, aki nem óhajtja saját sorsát más számára is érvényes (vagy kötelező) példává általánosítani, aki nem tud mások nevében vagy mások helyett (akár mások érdekében) beszélni, aki nem kíván (s nem is képes!) más költők analógiájára másoknak fölébe nőni vagy szoborrá merevülni.” (Margócsy István: Orbán Ottó: A keljfeljancsi jegyese. 2000, 1994/ 6. 56. old.)

Margócsy elemzése nem Orbán Ottóról, nem erről a versről szól: egy világtól elzárkózó, senkihez nem kötődő, parnassiaen költő jellemzése lehetne. Mi sem áll távolabb Orbántól, minthogy „ablaktalan monáshozokat” alkosson. Orbán Ottó soraiban egyszerűen ennyi van: az egész magyar költészettel szeretnék azonosulni, otthon lenni benne, legyen az a középkori Ómagyar Mária-siralom, vagy a mai, csúnya, alulstilizált közbeszéd. Ebből személytelenséget kiolvasni – félreolvasás. Ugyanilyen tudatos csúsztatás Orbán egy másik versének értelmezése, amely egyenesen a Roland Barthes „nyelvfilozófiai” fejtegetéseinek alapulató elméletek ellen szól, amelyek szerint: „a költeménybeli én csak alanya a versnek, nem szubjektuma”, s amire cáfolat Orbán egyik legvallomásosabb strófiája: „ az egyes szám első személye a versben / nem a nyelvtan egyes szám első személye, / hanem a közvetlen és halálos kockázaté.” A halálos és közvetlen kockázat a lírai alany sorsának kijelölése, nem a nyelvtané. A „kimondás éthoszá” magára nézve kategorikus imperatívusznak tartó költő a veszélyt vállalja mindazok érdekében, akiknek a nevében egyes számban szól, - de nem a grammatikaiban, hanem az erkölcsiben. Mint a Bombay-beli jelenetben és a közép-európaiság felfogásában. Mint a hajdan tette kész generáció eszméihez hú, magára maradt utolsó mohikánja.

Egyetlen, valamivel fiatalabb kortársat tud maga mellett – nem testi mivoltában, hanem szellemében, világlátásában, „rögeszméjében”: Petri Györgyöt, akinek nekrológiájában megírja a vesztett hit, vesztett élet paradigmáját Orbán.

...Botrányos lázadó. Versei anyagává hódította
a német filozófiát s az ÁVÓ-t,
hogy szökött fogolyként járva a korszakos sötétben,
elérhessen egy napsütötte sávot.

Az élet az, ami lázad itt, piál és verset ír,
ő nyújt kezét a kőszobornak,
és nagy lezseren vonogatja a vállát,
hogy fene se bánja, mit hoz a holnap.

S testvérünk ő, a költő és a konok bohóc!
 Sebzett gégéjén át a lelke vagy mije kilebben,
 s a kekeckedő gyertyaláng kialszik
 a rázúduló kozmikus hidegben.

(Orbán zsenialitása abban is megmutatkozik, hogy a patetikussá formált versben elhelyez egy elidegenítő szót: „lelke vagy mije”, jelezvén, hogy sem ő, sem Petri nem hittek a lélek továbbélésében.)

Petri élete végén zárt, szoros formájú verseket: szonetteket írt. Orbán a még rövidebb műfajt, a dalt választotta. Lapidáris, végsőkéig letisztult elszámolások ezek: az önérzet feliratai – ha már említettem Orbán feliratszerű verseit, amelyek a gnómák, az epigrammák tömörségében mondanak ítéletet. „Fölködlenek az egymást váltó nemzedékek, / De én maradok az, aki - / Nevelőim háborús évek, /Koponyám sebész bicskájára faragta ki. // És nem lesz új világ, se még egy esély, sem jobbik változat./ Az agyakban buján tenyészik a mérges eszme./ Reményünk semmi. Köznép, hóhér, áldozat / Fejest bucskázik a méstől sistergő verembe.” (Dal az egymást váltó nemzedékekről)

S az utolsó vers a veszteségekről: „Míg bénán bámulom, hogy egyenlőség, testvériség, szabadság, / Minden megrendült, amiben valaha hittem.” (Dal a megsemmisült eszményekről) Az utolsó sort mintha Petri-intertextusként formálta volna ilyenre, a (talán legismertebb) Petri-vers híres soraira:

Amiben hittem,
 többé nem hiszek.
 De hogy hittem volt,
 arra naponta emlékeztetem magam.
 (Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből)

(Tarján Tamás hívja fel rá a figyelmet, hogy Orbán máskor is vesz kölcsön Petritől, még rímet is, ami megerősíti a fenti idézet általam intertextusként értelmezését: Petri: „amit én csak / félve sejtek / tudván tudják / már a sejtek - ” (Halálomba belehalok) Orbánnál: „Ez lett volna az ára a kései megvilágosodásnak? / Versről és világról egyre többet sejtek. / De a pünkösdi professzornak fűgét mutat a másnap, / s bombát robbantanak testünkben a terrorista sejtek.” A rejtőző rokon. Tarján Kortárs 2003)

(Folytatjuk)

Tóth József:
 12 kőműves